

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА
ПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
*ДОСВІД ЗАКАРПАТТЯ***

Інформаційно-аналітичні матеріали
м.Ужгород, Закарпатська область

Ужгород - 2017

Яра М., Сирник М.

Роль і проблеми українського шкільництва в Польщі у контексті формування етнонаціональної політики єдності 79

Остапець Ю. О.

Участь національних меншин у виборчих процесах: світовий досвід і українська політична практика (на прикладі Закарпатської області) 87

Продан Ю.Ю.

Культурний плюралізм і етнонаціональна політика єдності 100

Опріш Ю.М.

Етнонаціональна політика як чинник утвердження консолідуючих цінностей румун Закарпаття 104

Баяновська М.Р.

Національно-творчі чільники громадянської освіти: проблеми, перспективи 113

Палінчак М.М., Бокоч В.М.

Державно-церковні відносини в Угорщині (правовий аспект) 124

РОЗДІЛ II.

Залучення громадськості до процесів формування та реалізації державної регіональної політики 129

Герцог Ю.В.

Роль громадських організацій національних меншин Закарпаття щодо питання дотримання права на освіту рідною мовою у багатонаціональному регіоні 130

Сергієнко Т.С.

Громадські організації чехів в Україні: цілі, проблеми, перспективи. (на прикладі Закарпатської області) 140

Борисова Є.Е.

Мовна освіта в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин (з досвіду роботи НВК «ЗОШ І ст. з угорською мовою навчання – угорськомовна гімназія Ужгородської міської ради») 164

Вакарова Г.В.

Деякі аспекти відносин органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськими організаціями нацменшин у багатонаціональному регіоні в рамках українського правового поля 168

Горват М. В., Човка В.

Сучасні тенденції міграційних процесів у ромських громадах Закарпаття (до питання міграційних процесів ромського населення Ужгородщини до європейських країн (1991-2016)) 172

Бучко Б.Л.

Роль обласної Громадської ради ромської національної меншини Закарпаття в інтеграції ромів в українське суспільство: реалії, перспективи 179

Зан М.П.

Інтегрована сертифікатна програма «Ромські студії в УжНУ»: Етапи впровадження, проблеми та перспективи 186

Жупан Є.Є.

Русини Закарпаття – проблеми сьогодення та шляхи консолідації 197

Бобинець М.М.

Можливі шляхи вирішення русинської проблеми на Закарпатті 202

Федорова О.В.

Роль жіночих громадських організацій в утвердженні української національної ідеї 212

**ІНТЕГРОВАНА СЕРТИФІКАТНА ПРОГРАМА
«РОМСЬКІ СТУДІЇ В УЖНУ»:
ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Зан Михайло Петрович,
*доцент кафедри політології і державного управління
факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
кандидат історичних наук*

Закарпаття – регіон України, де історично переплелися долі багатьох етносів, виробилася традиція мирного міжетнічного та міжконфесійного співіснування, своєрідного земляцького патріотизму та локальної ідентифікації. Однією з неповторних складових поліетнічної мозаїки Закарпатської області є ромська етнічна група. Власне появу ромів у Європі пов'язують із першою згадкою про цю етнічну спільноту 1219 року в хроніці угорського короля Андраша II (1175–1235). Наш край тоді входив до складу цієї держави, очевидно, якісь мігруючі групи ромів перебували на Закарпатті вже в XIII ст. Водночас історичні грамоти та урбаріальні описи кінця XVII – початку XVIII ст. вже добре засвідчують ромську присутність у краї. Зокрема, відомим є текст привілейної грамоти 1661 року ужгородського графа Другета, яку було даровано рому Дьордю. Останній виявив хороші здібності в організації життєдіяльності кочової ромської громади [4, с. 157–158]. В 1691 році в сучасних межах м. Ужгорода зафіксовано вулицю під назвою «Циганська» з поіменним переписом її жителів [3, с. 28]. Вона відображена на історичній карті кінця XVII ст.

Через кочовий спосіб життя ромів, австро-угорські переписи не фіксували їхньої чисельності. Згодом, у міжвоєнний

період, це вже зробили чехословацькі демографи та статисти. Зокрема, в 1921 році в Підкарпатській Русі було зареєстровано 444 роми. А в 1930 році перепис зафіксував 1 442 представників ромської етнічної групи. Чехословацька влада потурбувалася й про кращі умови соціалізації ромських дітей. Саме в цей час (спочатку 1923, потім 1926 року) на Закарпатті була відкрита перша в Чехословаччині та Центральній Європі (! – М.З.) ромська школа. Як і місцевих євреїв, представників ромської громади упродовж 1942–1944 років ізолювали в таборах і гетто, депортували на примусові роботи. В результаті для ромського населення це принесло істотні демографічні втрати. До недавнього часу ця сторінка історії закарпатських ромів залишалася, а для широкої громадськості й надалі залишається справжньою «білою плямою» історії Закарпаття [1; 5].

Упродовж радянського періоду кількість ромів на Закарпатті зростала (з 4 970 чол. У 1959 до 12 131 чол. В 1989 році). Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував 14 004 представників ромської національності. Втім ще на початку 1990-х років в області були проведені два масштабні соціально-демографічні обстеження умов життєдіяльності ромів. Вони виявили іншу чисельність ромів – понад 20 тис. чол. Або 1,6 % у загальній етнотемографічній структурі населення області [2; 9]. На сьогодні за даними ромських неурядових організацій в Закарпатській області нараховується понад 50 тис. осіб. Ця інформація співпадає з даними подвірних медичних обходів. Так, станом на 31 грудня 2015 року закарпатські медики зафіксували 49 687 чол. Ромської етнічної групи [8, с. 71]. Цікаво, що з кінця 2011 року до кінця 2015 року чисельність ромів зросла до 39 270 чол. На понад 10 тис. чол. За цими ж даними тільки в Берегівському районі проживає 7 572 ромів (10 % населення району), Ужгородському

районі – 6 981 чол. (8,8 %), Виноградівському 7 152 чол. (5,9 %), м. Мукачеві – 5 489 чол. (6,4 %), м. Ужгороді – 3 673 чол. (3,2 %). Ці цифри також є заниженими, адже лише в обласно-му центрі проживає понад 5 тис. ромів.

Фактично роми є другою за чисельністю національною меншиною в Закарпатській області після угорців. Як відомо, на сьогодні в краї діє найбільш чисельна мережа саме ромських громадських організацій (17 із 62 національно-культурних товариств обласного статусу). Для більшості ромів характерною є угорськомовна ідентифікація (62,4 %). Незначне число (20,5 %) ромського населення визначає ромську як рідну мову. Українську мову вважають рідною 16,7 % ромів. Поряд із цим можна виділити 5 етнодіалектних груп ромської громади Закарпаття: 1) *ungrika roma* (Берегівський, Виноградівський, Ужгородський та Мукачівський райони); 2) *slovacika roma* або *servika roma* (Ужгородський район); 3) келдерари (бляхарі; табори у межах сіл Королево та Підвиноградово, м. Виноградово); 4) марамороські роми (Рахівський район); 5) румуномовні волохи (с. Мирча Великоберезнянського району, села Кам'яниця та Анталовці Ужгородського району, села Сімер, Тур'я Пасіка, Тур'ї Ремети та Порошково Перечинського району, села Обава та Верхня Визниця Мукачівського району та с. Довге Іршавського району).

Соціальні проблеми ромів, які актуалізувалися впродовж останнього часу на Закарпатті, спонукають до комплексного їх вирішення. Одним із найбільш важливих засобів соціалізації молодого покоління та встановлення оптимального формату міжетнічної взаємодії в поліетнічному середовищі виступає освіта. Зрозуміло, що проблема освіченості серед ромів є вкрай актуальною. Вирішувати її необхідно системно, від формату дошкільного виховання до рівня ви-

щої школи. Водночас хотілося б звернути увагу на окремий аспект цієї складної проблеми – підготовку фахівців із вищою освітою, педагогічних кадрів, насамперед, із числа представників ромської громади. Таких у Закарпатській області на сьогодні обмаль. На наш погляд, доцільно взяти за приклад досвід сусідніх країн Центрально-Східної Європи з чисельними ромськими громадами. Насамперед йдеться про Словацьку Республіку, де роми сформували власну еліту, яка артикулює інтереси та активно включається у вирішення проблем ромів, у тому числі й освітньо-виховних.

Як не парадоксально, але тільки після більш як двадцяти років від проголошення незалежності України були здійснені перші кроки по виробленню концептуального підходу до вивчення ромської проблематики у вищій школі. Першою «ластівкою» у цьому напрямку стала підготовка сертифікатної міждисциплінарної програми «Ромські студії» при науково-дослідному центрі орієнталістики імені Омеляна Пріцака (керівник – проф. Ігор Срібняк) Національного університету «Киево-Могилянська Академія». За підтримки міжнародного фонду «Відродження» впродовж 2012–2013 років було здійснено проект, у рамках якого прочитано низку авторських курсів вчених-ромологів, проведено круглий стіл «Роми України: історія і сучасність», організовано виставку книг з ромської тематики, видано брошури, які презентують здобутки слухачів і викладачів «Ромських студій» [7, с. 98–101]. У рамках проекту «Ромських студій» були організовані зустрічі з відомими науковцями та митцями, дослідниками ромської проблематики. Серед них – Микола Бессонов, художник, ромознавець, автор сайту «Цыгане России», Олексій Данилкін – колекціонер, автор книг з історії та культури ромів України, Раїса Набаранчук та Януш Панченко – ромські

поети, Іон Думініка – завідувач секцією етнічних меншин Центру етнології Інституту культурної спадщини Академії наук Молдови та ін.

Сертифікатна міждисциплінарна програма «Ромські студії», укладена Ольгою Микульською [6], містить 7 робочих програм навчальних курсів: 1) «Історичне формування та соціальна цілісність ромів України»; 2) «Роми України в різні історичні періоди»; 3) «Внесок ромів України до скарбниці світової культури»; 4) «Роми і релігія»; 5) «Переслідування та знищення ромів України під час другої світової війни»; 6) «Громадські та культурно-освітні організації ромів України»; 7) «Соціальна психологія ромів України. Вибрані аспекти». Кожна навчальна програма складається із постановки мети та завдань, орієнтовного розподілу курсу за темами і видами занять, планів занять, списку літератури, тем і методичних вказівок для написання творчих робіт студентів. «Ромські студії» розраховані в першу чергу для історичних, філологічних та інших гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів України.

У світлі сказаного вище про чисельну ромську громаду Закарпаття, нагальною постає проблема впровадження подібного формату «Ромських студій» саме на базі вищої школи нашого краю, в Ужгородському національному університеті. З метою реалізації цієї ідеї Закарпатським обласним молодіжним ромським об'єднанням «Романі черхень» (голова Мирослав Горват) була запропонована ідея та розроблений проект інтегрованої сертифікатної програми «Ромські студії в УжНУ». Наразі можна виділити чотири етапи розробки та впровадження цього проекту.

Перший етап (підготовчий; 2013–2014 роки). В цей час відбулися попередні обговорення формату «Ромських сту-

дій» за аналогією з «Ромськими студіями» при Києво-Могилянській Академії, але з урахуванням закарпатської специфіки. Тоді Мирослав Горват здобував другу вищу освіту за фахом «Політологія» й логічно факультет суспільних наук став своєрідним дискусійним майданчиком для окреслення тематики майбутніх навчальних дисциплін ромологічної проблематики. Особливо активними були студенти-політологи, які під час зустрічей-дискусій задавали чимало конroversійних запитань, окреслювали шляхи врегулювання ромського питання на Закарпатті тощо.

24–26 жовтня 2013 року в приміщенні культурно-просвітнього центру «Романі яг» в Ужгороді пройшли перші на Закарпатті міжнародні ромські наукові читання, а в грудні того ж року вийшов збірник «Ромологія: історія та сучасність: Матеріали Міжнародних наукових читань» (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. – 144 с.). 8 травня 2014 року на факультеті суспільних наук Ужгородського національного університету відбулася презентація цього збірника.

Другий етап (розробка і затвердження інтегрованої сертифікатної програми та навчально-методичних рекомендацій шести ромознавчих навчальних дисциплін; січень – квітень 2015 року). На цьому етапі відбулося: 1) підписання договору про співпрацю між громадською організацією «Романі черхень» та ДВНЗ «Ужгородський національний університет» про започаткування інтегрованої сертифікатної програми «Ромські студії в УжНУ» (30 січня 2015 року); 2) навчально-ознайомча поїздка до словацького Університету Костянтина Філософа в м. Нітра (20–21 квітня 2015 року); 3) найголовніше – розробка шести навчально-методичних рекомендацій:

- «Етногенез та етнічна історія ромів» (24 стор.; автори-укладачі: Михайло Зан, Євгенія Навроцька);

- «Історія і культура ромів України» (35 стор.; автор-укладач: Євгенія Навроцька);
- «Ромський Голокост (Параїмос, Калі Траш, Самударіпен)» (22 стор.; автор-укладач: Євгенія Навроцька);
- «Етнографія і соціологія ромів» (21 стор.; автори-укладачі: Михайло Зан, Євгенія Навроцька);
- «Культурна спадщина ромів» (26 стор.; автори-укладачі: Петро Габрин, Михайло Зан, Євгенія Навроцька);
- «Громадсько-політичний рух ромів» (31 стор.; автор-укладач: Петро Габрин).

До реалізації проекту залучена, без перебільшення, найкращий фахівець-ромолог Закарпаття Євгенія Навроцька, автор багатьох публікацій, книг з ромської проблематики, зокрема нацистського геноциду ромів [1; 4; 5], журналісти та правозахисники, лідери громадської організації «Романі червень» Мирослав Горват та Петро Габрин. З боку академічних працівників УжНУ – директор науково-дослідного інституту Центральної Європи, тодішній завідувач кафедри політології і державного управління (тепер – проректор УжНУ), професор Мирослава Лендъел та доцент цієї ж кафедри Михайло Зан.

Продовжувалася закарпатських ромологів співпраця на міжнародному рівні. Зокрема, 10-11 вересня 2015 року делегація «Ромських студій в УжНУ» взяла активну участь у роботі щорічної ромознавчої конференції під егідою організації «Gypsy Lore Society» у м. Кишинів (Республіка Молдова).

Третій етап (фахове вдосконалення навчально-методичних рекомендацій шести ромознавчих навчальних дисциплін і проведення фокус-груп серед студентів УжНУ; січень – квітень 2016 року). В цей час за наукового консультування кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу пам'яток української культури Інституту укра-

їнської археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України Наталії Зіневич були доопрацьовані навчально-методичні рекомендації навчальних дисциплін, про які йшла мова вище. Зокрема, були усунуті окремі недоліки методологічного плану, додано сучасну наукову літературу з ромології. Навчальна дисципліна «Ромський Голокост (Параїмос, Калі Траш, Самударіпен)» була перейменована на «Нацистський геноцид ромів», а «Етнографія і соціологія ромів» – на «Соціально-культурна антропологія ромів».

У рамках цього етапу були організовані фокус-групи з представників студентської молоді УжНУ, зокрема філологічного, історичного та факультету суспільних наук. На зустрічах зі студентами були присутні відомі постаті: поетеса ромського походження з Києва Рані Романі (Païca Набаранчук), етномузикознавець Пітсбурзького університету (США) Адріана Гельбіг. Біля 20-ти студентів напрямів підготовки «Практична психологія», «Політологія» та «Історія» написали заяви з проханням про опанування інтегрованої сертифікатної програми «Ромські студії в УжНУ» вже в наступному навчальному році, чого, на жаль, не сталося.

З метою перейняття європейського досвіду 13 квітня на базі Відділення ромських студій (Ústav rómskych štúdií) при Центрі мов і культур національних меншин Пряшівського університету відбулася зустріч колективу «Ромських студій в УжНУ» з відомим фахівцем культурної антропології ромів Словаччини, доктором філософії Александром Мушиною. 28-29 квітня в УжНУ відбулися завершальна презентація інтегрованої сертифікатної програми «Ромські студії в УжНУ» та методологічний семінар із цієї ж тематики. В заході взяли участь відомі історики та етнологи з Києва, Харкова, Вінниці, Одеси, Запоріжжя та Дніпропетровська.

Четвертий етап (підготовка та проведення в УжНУ масштабної міжнародної науково-практичної конференції «Ромські студії: досвід країн Центрально-Східної Європи та перспективи для України (до 90-річчя відкриття ромської школи в Ужгороді; жовтень – листопад 2016 року)». 11-12 листопада науковий форум зібрав фахівців-ромологів зі Словаччини, Молдови та США, вітчизняних вчених зі Львова, Києва, Одеси, Харкова, Запоріжжя, Вінниці, Берегова, Мукачеве та Ужгорода. Дискусії відбулися в рамках двох секційних засідань: «Проблеми інституціалізації ромських студій та шкільної освіти ромських дітей» та «Проблеми джерельної бази та дослідницьких напрямів академічних ромських студій». Окремо було проведено круглий стіл «Аналіз і деконструкція антиромських стереотипів у медіапросторі». Родзинкою наукової конференції стала екскурсія «Ромська школа в Ужгороді», яку провела Євгенія Навроцька.

Таким чином, на сучасному етапі нагальною є потреба реального (на постійній основі) впровадження ромських студій на базі Ужгородського національного університету. Розроблені навчально-методичні рекомендації шести ромознавчих навчальних дисциплін так і не стали предметом вивчення для студентів, які виявили бажання їх опанувати. Очевидно, що для цього потрібна не лише фінансова підтримка міжнародного фонду «Відродження» (м. Київ), але й обов'язкове включення ромських студій до програм підготовки студентів, які навчаються на спеціальностях соціо-гуманітарного циклу УжНУ. В найближчій перспективі на базі «Ромських студій в УжНУ» можна залучити фахівців різних галузей – історії, політології, права, соціології, соціальної роботи, педагогіки, психології, філології тощо. Реалізація окресленого проекту без сумніву сприятиме подоланню негативних стереотипів щодо ромів,

утвердженню цінностей толерантного європейського соціуму та гармонізації мультикультурного діалогу в українському суспільстві на початку ХХІ ст.

Список використаної літератури:

1. Адам А. Білий камінь з чорної катівні: Голокост ромів Закарпаття / А. Адам, Ю. Зейкан, Є. Навроцька. – Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2006. – 146 с.
2. Ємець Г.С. Циганське населення Закарпаття / Г.С. Ємець, Б.І. Дяченко. – Ужгород : Карпати, 1993. – 64 с.
3. Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І.І. Мигович, М.П. Макара. – Ужгород : Патент, 2000. – 160 с.
4. Навроцька Є.В. Історія та культура ромів: Метод. Посіб. Для вчителів (Факультативний спецкурс за вибором) / Євгенія Миколаївна Навроцька. – Ужгород : «Видавництво Олександри Гаркуші», 2007. – 312 с.
5. Навроцька Є.М. Сповідь. Живі свідчать: Навчально-методичний посібник про Голокост (Параїмос) ромів Закарпаття для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступенів / Є.М. Навроцька, А.Є. Адам. – Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2012. – 80 с.
6. Програма навчальних курсів сертифікатної міждисциплінарної програми «Ромські студії» / Укладач О.В. Микульська. – К. : Навчально-дослідний центр орієнталістики імені Омеляна Прицака, 2013. – 49 с.
7. Срібняк І. «Ромські студії» в НаУКМА: зустрічі з відомими вченими та особистостями / Ігор Срібняк // Ромологія: історія та сучасність: Матеріали Міжнародних наукових читань / Упорядкування Є.М. Навроцька. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. – С. 98–103.

8. Туберкульоз в Закарпатті (аналітично-статистичний довідник за 2011–2015 роки). Частина 1. – Ужгород : Обласне клінічне територіальне медичне об'єднання «Фтизіатрія», 2016.
9. Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення [Малик Л.П., Пітюлич М.І., Передрій О.Г., Шинкар В.А.]. – Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1991. – 46 с.

Summary

Zan Mykhaylo (Uzhhorod).

Integrated certificate program «Roma studies in Uzhhorod National University: stages of implementation, problems and prospects.

The article deals with the implementation of Roma studies in higher education of Transcarpathia. In particular, four stages of the project «Roma Studies at UzhNU» implementation are considered. The main problems and prospects of Roma studies are outlined.

РУСИНИ ЗАКАРПАТТЯ – ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ ТА ШЛЯХИ КОНСОЛІДАЦІЇ

Жупан Євген Євгенович,
*голова Закарпатського обласного
об'єднання громадян
«Народна Рада Русинів Закарпаття»*

В нашому краї легально функціонують ряд русинських організацій культурно-освітницького, наукового, літературного спрямування. Зусиллями Народної Ради Руситнов Закарпаття при сприянні регіональної влади відкрита русинська редакція на обласному телебаченні.

Регулярно, вже на протязі 18 років, проводяться щорічні фестивалі русинської культури «Червена ружа», іде відродження традицій, звичаїв, духовності русинів. За останні 10 років значно виросла кількість виконавців русинської пісні, вірша, фольклорних колективів. За допомогою русинської діаспори з Канади функціонували до 40 недільних русинських шкіл. На тепер їх стало значно менше із-за обмеження допомоги меценатів, а державного фінансування немає. Вийшло ряд збірок русинської поезії, прози, пісень, історичні книги про русинів, граматики русинської мови. Виданий 5-томний словник русинської мови Ю. Чорі, в котрому налічується більше 250 тисяч слів. Виданий 4 томний збірник фразеологізмів русинської мови, декілька навчальних посібників для дітей, випускалася газета «Подкарпатський русин», випущені компакт диски із записами русинських пісень. Сесія Закарпатської обласної ради прийняла рішення про визнання русинів на території області у 2007 році та визнання русинської мови, як регіональної на території області. Тобто, якщо